

Bruixeria i veïnat. Dos processos judicials de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553

CARMEN XAM-MAR ALONSO

Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

Resum

Aquest article analitza dos processos per bruixeria de la justícia criminal del capítol de la catedral de Santa Maria d'Urgell oberts contra dues dones de la localitat de Bescaran, a la comarca de l'Alt Urgell, en els anys 1551-1553. Aquestes dues acusades se sumarien com a mínima una altra quinzena de bescaraneses més, jutjades per aquest mateix tribunal senyorial i per la justícia criminal compartida per la mitra d'Urgell i la ciutat d'Urgell entre 1520-1530 i 1623. Aquests valors confirmen que a les zones muntanyenques del bisbat d'Urgell (Pallars, Andorra i Alt Urgell) la persecució de bruixes presentà un caràcter endèmic i sostingut al llarg de generacions, atès que s'inicià a finals del segle xv i es mantingué activa fins a les primeres dècades del segle xvii. La nostra recerca ens permetrà estudiar els valors comunitaris, les relacions interpersonals i les creences associades a la bruixeria dels habitants d'aquesta localitat, que foren al mateix temps víctimes i instigadors d'aquestes persecucions.

Paraules clau: bruixeria, malefici, Alt Urgell, control social informal, disciplinament social.

Brujería y vecindario. Dos procesos judiciales de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553

Resumen

Este artículo analiza dos procesos por brujería de la justicia criminal del cabildo de la catedral de Santa Maria d'Urgell abiertos contra dos mujeres de la

localidad de Bescaran, comarca del Alt Urgell, en los años 1551-1553. Estas dos acusadas se sumarían como mínimo a otras trece bescaranesas más juzgadas por este mismo tribunal y por la justicia criminal compartida entre la mitra y la ciudad de Urgell, entre la década de 1520 y 1623. Estos hechos confirman que, en las zonas montañosas del obispado de Urgell —Pallars, Andorra y Alt Urgell—, la persecución de brujas tuvo un carácter endémico y sostenido a lo largo de generaciones, dado que se inició en los últimos años del siglo xv y se mantuvo activa hasta el siglo xvii. Nuestra investigación nos permitirá analizar los valores comunitarios, las relaciones interpersonales y las creencias asociadas a la brujería de los habitantes de esta localidad, que fueron al mismo tiempo víctimas e instigadores de esta represión.

Palabras clave: brujería, maleficio, Alt Urgell, control social informal, disciplinamiento social.

Witches and the neighborhood. Two judicial trials in Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553

Abstract

This article analyzes two trials for witchcraft brought by those in charge of criminal justice for the Cathedral of Santa Maria d'Urgell against two women of Bescaran, a village in the Alt Urgell, in the years 1551-1553. These two defendants would join at least 13 to 15 other bescaranesas —women from Bescaran— judged by the same court and by the criminal court shared with the Ciutat d'Urgell, between 1520-1530 and 1623. These events confirm the remarkable persecution of witches in the mountainous areas of the bishopric of Urgell (Pallars, Andorra and Alt Urgell) between the 15th century and the beginning of the 17th century. Our research will allow us to analyze the community values, interpersonal relationships and beliefs associated with the witchcraft of the inhabitants of this town, who were both victims and instigators of this repression.

Keywords: witchcraft, maleficence, Alt Urgell, social control, social disciplining.

A les zones muntanyenques del bisbat d'Urgell (Pallars, Andorra i Alt Urgell) la persecució de bruixes presentà un caràcter endèmic i sostingut al llarg de generacions, atès que s'inicià a finals del segle xv i es mantingué activa fins a les primeres dècades del segle xvii.¹

La documentació base d'aquest article són dos processos de la justícia baronial del capítol de la catedral de Santa Maria d'Urgell (Capítol d'Urgell) incoats contra dues dones de la localitat de Bescaran, que es conserven a l'Arxiu Capitular d'Urgell (ACU).² El procés contra Eulàlia Gilaberta (ACU, E. G.), incomplet, és un quadernet de trenta pàgines amb numeració moderna. El procés de Cipriana Bonanada (ACU, C. B.) no guarda un ordre cronològic i s'articula en tres documents amb paginació moderna: un quadernet de 396 pàgines intítulat *Testes deffensorum Cipriane Bonanada*; un altre de 34 pàgines intítulat *Inquisitio recepta contra Ciprianam Bonanada, loci Bescara, acusatam de veneffica sine de bruixa*, que, excepte les cent primeres i les sis darreres, és una còpia de les pàgines 102-184 del document anterior; i un tercer document format per dos fulls solts amb el relat del judici signat pel jutge. Esmentarem aquests tres documents *Testes deffensorum*, *Inquisitio recepta* i *Relat* respectivament.

Aquests dos processos per bruixeria no foren una excepció a Bescaran. La informació documental recollida en la taula annexa demostra que entre els anys 1520-1529 i 1623 com a mínim de quinze a disset dones bescaraneses foren acusades d'aquest delicte per la cúria criminal de la jurisdicció baronial del Capítol d'Urgell i pel jutge de crims de la jurisdicció criminal compartida per la mitra i la ciutat d'Urgell. Aquests valors confirmen que a les zones muntanyenques del bisbat d'Urgell (Pallars, Andorra i Alt Urgell) la persecució de bruixes «presentà un caràcter endèmic i sostingut al llarg de generacions» i s'inicià «durant les primeres dècades del segle xv i mantenint-se activa fins ben entrat el segle xvii».³

1. Pau CASTELL I GRANADOS, «Fetilleria i bruixeria a la Cerdanya en època medieval i moderna», *Era. Revista Cerdana de Recerca*, 2 (2017), pp. 121-141.

2. Arxiu Capitular d'Urgell (ACU), *Actes processals 1400-1800*, unitat d'instal·lació (UI) 320.

3. Pau CASTELL i GRANADOS, «Fetilleria».

1. *Les causes judicials contra la Bonanada i la Gilaberta*

Bescaran tenia entre trenta-tres i trenta focs (1497 i 1595).⁴ Era, doncs, un veïnatge reduït que obligava homes i dones a una convivència intensa que propiciava el control social informal exercit per la comunitat o per una part d'ella. Aquesta manca de privacitat alimentava el rumor i de vegades la maledicència d'allò que es veia o es deia per la mateixa localitat i per les localitats properes. Amb el pas del temps, es podia arribar a desfermar un procés de rebuig, marginació i/o exclusió social de qui perseverés a mantenir unes pautes de conducta desviades respecte dels paràmetres consensuats socialment, procés que podia culminar en una denúncia davant la justícia senyorial, tot i les reticències a fer-ho.⁵ En el cas de la Bonanada, aquest procés durà dos anys i s'originà, segons la seva opinió, a partir de la mort del seu marit. Pel que fa a la Gilaberta, els assenyalaments havien començat «dos o tres anys ensà» que fou jutjada.⁶

4. ACU, *Capbreu Major (de diferents llocs del Capítol)*, 1497, UI 1043, Bescaran, f. 40r-67r. Antoni SIMON I TARRÉS, «El Cens del 1595. Bisbat de Solsona, Vic i Alt Urgell», *Revista Catalana de Geografia (època primera-Puchades)*, v. 3-4 i 9-16 (1980), pp. 80-103.

5. En referència a la dinàmica d'aquests processos intracomunitaris, consulteu, sense ànims de ser exhaustius, Bruce LENMAN i Geoffrey PARKER, «The state, the community and the criminal law in Early Modern Europe», a V. A. C. Gatrell, B. Lenman, G. Parker, eds., *Crime and the Law. The social history of crime in Western Europe since 1500*, Londres, Europe Publications, 1980, pp. 11-48. Alfred SOMAN, «Déviance et justice criminelle en Europe occidentale, 1300-1800: vers une problématique», *Criminal Justice History*, 1 (1980), pp. 1-28; Benoît GARNOT, «Justice, infrajustice, parajustice et extrajustice dans la France de l'Ancien Régime», *Crime, Histoire & Justice*, 1 (2000), pp. 103-120; Tomás Antonio MANTECÓN, «Honour and social discipline in Early Modern Spain», a H. Shilling, ed., *Institutions, instruments and agents of social control and discipline in Early Modern Europe*, Vittorio Klostermann, Frankfurt del Main, 1999, pp. 203-223; Pieter SPIEREMBURG, «Social control and history: an introduction», a H. Roodemburgi, P. Spieremburg, eds., *Social control in Europe 1500-1800*, The Ohio University Press, Athens, 2004, vol. 1, pp. 1-22.

6. La mateixa Bonanada afirmà que «Pus mon marit here mort poc havie, que ara se miraven a maltractar-me», ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 193, i E. G., p. 11.

TAULA. Relació de bescaraneses jutjades per la cúria del Capítol d'Urgell i pel jutge de crims de la ciutat i mitra d'Urgell (1520/1529-1623)

Data	Nombre de dones	Citacions de bruixes bescaraneses	Font documental
1520-1530(?), Capítol d'Urgell	7 o 8	Marta Forn i na Font foren executades i fugiren «cinc o sis dones», na Perenyca i na Pasquala, «les altres [...] may són tornades a Bescaran y fugiren perquè deyen que les penjarien; les havien dexalades».	Arxiu Capitular d'Urgell (ACU), <i>Actes processals 1400-1800</i> , Processos de bruixes s. XVI, unitat d'instal·lació (UI) 320, procés contra Elionor Forn, pp. 24-25
Abans de 1527, Capítol d'Urgell	1	«Tenint lo dit reverent Capítol d'Urgell una fadrina o dona del loch de Bescaran inculpada de bruixa e volent penjar aquella [...]».	Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell (ACAU), <i>Liber Diversorum</i> , I, 1527, f. 270r-350r i 286r; <i>ibidem</i> , 5, f. 1r-51v, 14v-15r i 22r
Abans de 1529, Capítol d'Urgell	1	«On penjaren la bruixa de Bescaran» (potser es refereix a la bruixa anterior).	ACU, <i>Correspondència rebuda 1529</i> , caps 2. ¹
1551-1553, Capítol d'Urgell	2	Processos d'Eulàlia Gilaberta i de Cipriana Bonanada. La Cipriana fou absolta.	ACU, <i>Actes processals 1400-1800</i> , Processos de bruixes s. XVI, UI 320
1551-1553, Capítol d'Urgell	1	Un testimoni relacionà l'Eulàlia Gilaberta amb «una altra dona que ja és morta, a la qual Déu li perdó, que també la inculparen per bruixa y tengué molt fama pública de bruixa».	ACU, <i>Actes processals 1400-1800</i> , Processos de bruixes s. XVI, UI 320, p. 19
1565-1566, Capítol d'Urgell	2	Processos d'Elionor i Marta Forn, filla i neta de la Marta Forn esmentada. L'Elionor fou absolta.	ACU, <i>Actes processals 1400-1800</i> , Processos de bruixes s. XVI, UI 320

1. Informació facilitada pel Sr. Lluís Obiols.

Data	Nombre de dones	Citacions de bruixes bescaraneses	Font documental
1616, mitra i ciutat d'Urgell	1	El jutge de crims de la ciutat d'Urgell sentencià a mort Maria Cabrera, àlies <i>la Bescaranesa</i> .	ACAU, <i>Liber Diversorum</i> 9, f. 162r-169v i 172r-196v
6-5-1623, Capítol d'Urgell	1	<p>a) Nota: el Capítol abona 12 lliures als receptors de Pere Gili, notari, pel procés i l'execució de la Janota de Bescaran, presa al castell de Montferrer.</p> <p>b) «Memorial de que se deu al notari del Il·lustre Capítol de Urgell per la enquesta fulminada contra Catharina Genota de Bescaran. Foren passats los present [...] contrascrits y retroscrits de dues dones bruixes o enculpades de metzineres, una de Bescaran y altra de Alàs, les quals scriptures y dietes ha fetes m^o Cebrà topí per comte y en nom de m^o Gili, notari del Capítol, en los quals ses trobat aver de cobrar dotze ll. Les quals sels fou pagades ab albarà dels srs. receptors de 8 de maig de 1623.»</p>	<p>a) ACU, <i>Rationale</i> 1619-1639, UI 125, f. IIIr.</p> <p>b) ACU, <i>Activitats del Capítol (lligalls en paper)</i>, 1500-1700, <i>Calaix del Governador</i>, s. XVI-XVIII (<i>capsa II</i>), <i>Cartes</i>, UI 369, comptabilitat, paper solt</p>

1.1. La tendència de la comunitat a regular els seus conflictes interns

Els processos de la Gilaberta i la Bonanada evidencien que en el si del mateix veïnat es desenvoluparen una sèrie de mecanismes autoreguladors dirigits a garantir l'ordre social i reconstruir la pau pública per evitar, en la mesura que es pogués, acudir a la justícia baronial.

Un primer mecanisme d'autoregulació es posava en marxa quan la persona difamada reaccionava i exigia al seu detractor un desmentiment públic que restablís el seu honor i la seva fama. La Gilaberta,

advertida per la seva nora que per Bescaran circulava el rumor que ella havia mort la criatura de la Joana Queralda, li sortí a l'encontre i li etzibà: «Digues, tu dius que jo t'he morta la tua creatura[?]». I ella negà tal fet. La Bonanada, per la seva banda, «volie pegar a la dita Granyona perquè li havie allevat [...] aquexa mala fama y fals testimoni». La pressió social podia fer que la ultratjada perdés els nervis en demanar aquest tipus d'explicacions a algú i fou per aquesta raó que el batlle advertí la Gilaberta: «Que si ella no s'acomodie de certes paraules que ella havie dites, que ell la posare en loc que no veguere sol ni lluna».⁷

D'acord amb els convencionalismes socials vigents, l'opinió pública podia interpretar una actitud passiva de la bruixa davant d'aquestes reprovacions públiques com una manifestació tàcita de culpabilitat.⁸ Per exemple, els Mentrut atribuïren la mort del seu bestiar a la Gilaberta perquè, entre altres raons, quan la recriminaven per això ella «no se n'alterave molt ni no y fehie queixes al balle ni a ningú, de hont jo testimoni vinch a creure que ella ho fehia y per sò no se'n gosave clamar». També Antoni Forn estava convençut que havia estat víctima d'un malefici de la Bonanada perquè, segons declarà la seva esposa, «la més sospita que [ell] té» és «que ell l'ha enviada ha sercar y ella may ha volguda venir», i per això mateix ell «requerí lo balle que la prengué y [...] protestat de tots lo danys». L'Albosa verbalitzà una sospita similar en declarar que «may sé que después que ma filla fou malalta, ella hi vingués ha veure-la, la qual ma filla morí lo dia de Ninou proppassat».⁹ Val a dir que acudir a la casa d'un maleficiat s'entenia com un gest de la bruixa de reconciliació i, consegüentment, de potencial reversió del malefici.¹⁰

7. ACU, E. G., p. 19; ACU C. B., *Inquisitio recepta*, p. 31; ACU, E. G., p. 11.

8. Robin BRIGGS, *Witches & neighbors. The social and cultural context of European witchcraft*, Penguin Books, Nova York, 1996, p. 117; Brian P. LEVACK, *The witch-hunt in Early Modern Europe*, Longman, Londres / Nova York, 1987, pp. 109-110 (trad. cast.: Madrid, Alianza, 1995).

9. ACU, E. G., p. 18; ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, pp. 149-150; *Inquisitio recepta*, p. 22; *Testes deffensorum*, p. 168.

10. Vegeu-ne altres exemples a María TAUSIET, *Ponzoña en los ojos. Brujería y superstición en Aragón en el siglo XVI*, Turner, Madrid, 2004, p. 320.

Un cop identificada la bruixa, si el diàleg i les contramesures informals havien fracassat, la població podia acudir a la justícia baronial per resoldre el conflicte.¹¹ Els Font, els Granyo i els Albos es querellaren a instància de la part formada contra la Bonanada i els Calbo ho feren contra la Gilaberta. Havia arribat el moment de desfer-se d'unes veïnes que s'havien convertit en un problema greu i irresoluble per a les seves vides i hisendes. La maquinària judicial baronial del Capítol d'Urgell, senyor de Bescaran, es va posar així en funcionament.

1.2. La maquinària judicial del Capítol d'Urgell i les seves limitacions

En aquests anys 1551-1553, el Capítol d'Urgell, senyor jurisdiccional de Bescaran, exercia l'alta i la baixa justícia en un ampli territori. Ho feia mitjançant una estructura administrativa que el col·legi de canonges nomenava en la sessió capitular pasqual anual. Les principals dignitats d'aquest organigrama judicial eren les següents:¹²

- Dos auditors de causes civils dels vassalls (*auditores causarum civilium vassallarum*), que eren canonges de la mateixa catedral i que configuraven un tribunal de judicis verbals. Una justícia propera, ràpida i assequible per als seus usuaris.
- Un jutge de causes civils i criminals dels vassalls (*iudex causarum civilium et criminalium vasallorum*) amb formació en dret, atès que també actuava com a assessor d'altres dignitats (*assesorem et seu in*

11. Repasseu la nota a peu de plana 5 i, pel que fa a l'àmbit específic de la bruixeria, vegeu Brian P. LEVACK, «Witchcraft and de law», a B. P. LEVACK, ed., *Witchcraft in Early Modern Europe and colonial America*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 468-484; Pamela J. STEWART i Andrew STRATHERN, *Witchcraft, sorcery, rumors, and gossip*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, pp. 194-195.

12. ACU, *Actes capitulars 1493-1569*, UI 677, anys 1551, f. 170v-171r; 1552, f. 180r-v, i 1553, f. 193r-v. Per mantenir una major fidelitat al text, hem mantingut les denominacions llatines d'algunes d'aquestes dignitats.

civilibus iudicem) que no tinguessin una formació jurídica idònia. En el trienni 1551-1553 ocupà aquest càrrec Pere Abella, doctor en lleis (*legum doctor*), tot i que durant part de l'any 1552 el compartí amb el noble Joan de Guilla.¹³

- Un procurador criminal (*procurator crimini*).
- Un receptor de composicions (*receptor compositionem*), que era un canonge que tenia l'obligació d'«assistir en lo fer de causes i composicions amb los magnífics procurador i jutge»¹⁴ i que estava subordinat al mestre racional (*regens liberum rationale*).
- Un notari, fiduciari dels actes judicials i extrajudicials dels oficials de la institució.
- Els batlles, representants del senyor en les batllies, on exercien com a jutges de primera instància, amb potestat delegada en la jurisdicció civil i potser també en la baixa justícia criminal, almenys en primera instància.¹⁵ Actuaven com a àrbitres en conflictes de baixa intensitat, garantien l'ordre establert i la convivència local.

El Capítol d'Urgell presidia aquest organigrama piramidal de justícia tant perquè era l'origen i la font de poder, com perquè era el tribunal superior d'apel·lacions (*iudex appellationum totum Capitulum*). A més a més, prelats i canonges podien «entrevenir així en les causes civils com criminals»,¹⁶ punt que ens remet a la reserva nobiliària del dret d'administrar justícia *in situ*, en qualsevulla localitat que estigués sota la seva jurisdicció, per suspensió de l'exercici de funcions dels oficials en presència del senyor.¹⁷

13. L'any 1552 de manera excepcional se'n nomenaren dos: Pere Abella i Joan de Guilla, *militem*. *Ibidem*, f. 180, tot i que el 4 d'agost del mateix any es revocà el nomenament de Joan de Guilla per reduir el dèficit pressupostari anual de la institució. ACU, *Actes capitulars 1493-1569*, UI 677, f. 187v.

14. *Ibidem*, f. 186r.

15. Jesús LALINDE ABADIA, *La jurisdicció real inferior en Catalunya* («corts, veguers, batlles»), Museo de Historia de la Ciudad, Barcelona, 1966, p. 128.

16. ACU, *Actes capitulars 1493-1569*, UI 677, f. 187v.

17. Una de les raons de ser d'aquest privilegi era la suposada capacitat innata d'impartir justícia del senyor, atès que el seu sentit comú natural l'inclinava a actuar

Aquesta estructura judicial estava molt lluny de ser una maquinària eficient de funcionaris capaç d'imposar l'autoritat baronial en els seus dominis. Com demostrarem al llarg d'aquesta exposició, per mantenir l'ordre i la convivència local se superposava a formes de control social informal i de resolució de conflictes per vies extrajudicials exercides pels mateixos vassalls i comunitats.¹⁸

1.3. Les causes judicials contra Cipriana Bonanada

La Bonanada s'enfrontà a tres o potser quatre enquestes criminals pel delicte de bruixeria interposades davant la cúria criminal del Capítol d'Urgell.

Per començar, a principis del 1551 la justícia senyorial l'empresonà a requesta del matrimoni Granyo, que l'acusava d'haver donat golls i fer fugir la llet amb un plat de sopes a la Joana, la mestressa de la casa. Desconeixem el temps que romangué tancada, però sabem que fou alliberada quan va caure malalta.¹⁹ En una data posterior (entre el 14 de març de 1552 i el 28 de gener de 1553), la Granyona es retractà formalment d'aquesta acusació i demanà perdó públicament a la injuriada a la porta de l'església. Un gest de reconciliació que restablia l'honor i la bona fama de la injuriada. Un testimoni descriuí aquest acte de desgreuge en aquests termes:

Molts dies après, sabent que no here axí com ella ho havia publicat, cert diumenge, en la porta de la sglésia de dit loch de Bescaran, en presència

amb saviesa i prudència; consulteu Bruce LENMAN i Geoffrey PARKER, «The state, the community».

18. Per aprofundir en els paràmetres de l'Administració de justícia del Capítol d'Urgell i les resolucions de conflictes fora dels tribunals en les seves senyories, consulteu Carmen XAM-MAR ALONSO, «La conflictividad y las formas de control social en el Alt Urgell, siglo XVII», tesi doctoral inèdita, Universidad de Cantabria, 2016, pp. 15-42.

19. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 107.

del poble, demanà perdó a la dita Bonanada del que havia dit: que dita Bonanada li havie donat golls com no fos axí.²⁰

Després de la denúncia dels Granyo i amb una cronologia un xic confusa, els testimonis la situen successivament a Lles i Aristot, dues poblacions properes a Bescaran on no trobà la pau de l'anonimat que cercava. A Lles, la seva presència i la d'almenys un fill seu que l'acompanyava alarmaren la comunitat i ella, per eludir ser capturada pel batlle local, fugí prest. Un testimoni comenta aquest episodi:

Mirant lo minyó [...], los quil conexien li digueren què cercave allí. Y ell digué que hi here vengut ab sa mare. Y les hores ells digueren «que sa mare és assí? Algun mal vol fer. Digam al balle que la prengue». Y axí lo minyó se n'anà y digué-ho ha sa mare y ella fugí y se n'anà [...]. Com tinch dit, te gran fama per tota aquesta terra de bruxa y moltes persones se'n clamen.²¹

Al voltant del Nadal del 1551, localitzem la Bonanada a Aristot, on durant vuit dies assistí una neboda del seu marit, casada amb Joan De-gracia, que era «parta». La mala sort feu que aquest nounat morís poc després de néixer i, quan la notícia d'aquesta desgràcia arribà a Bescaran, s'interpretà com el fruit d'un malefici de la Bonanada.²² No sabem del cert quan regressà a la seva llar, però quan tornà hagué d'afrontar dues o tres querelles judicials més.

La primera la va interposar la Francina Albos, que la incriminava d'haver mort la seva criatura de nit, mentre dormia al llit. Com ella mateixa declarà davant del jutge, «[jo] me volia clamar al senyor, y que no volia sotarrar la creatura que primer lo senyor no la hagués vista. Y que jo volia anar a la Seu, pus los homens no ho volien fer».

El boca-orella difongué per la localitat el rumor que l'Albosa tenia intenció de denunciar-la a la justícia. Quan aquest rumor arribà a oïda

20. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 264-265. Tot i que un altre testimoni especificà que «Granyona un dia devant molta gent en casa sua ly demanà perdó del que la havia inculpada»; ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 26.

21. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 5; *Testes deffensorum*, p. 109.

22. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 3; *Testes deffensorum*, p. 102.

de l'Antònia, filla de la Bonanada, inquieta per la sort de la seva mare anà a trobar secretament Pere Martí Querols i li confessà que «tenie por que nols tornassen pendre sa mare». Desconeixem el contingut d'aquesta conversa, però, fos com fos, la Bonanada, tement per la seva seguretat, s'absentà de nou de Bescaran i no hi tornà fins passades unes tres setmanes,²³ potser amb l'esperança que durant la seva absència es calmesin els ànims de l'Albosa i de la seva parentela.

La segona d'aquestes querelles la signà Antoni Forn a finals de febrer de 1552. Tenim constància documental que el batlle local capturà la Bonanada i la tancà en una sitja a la mateixa localitat fins que fou traslladada a la càrcer episcopal de la Seu d'Urgell. El 14 de març de 1552 el batlle prengué declaració a vint-i-quatre veïns a Bescaran mateix sobre les acusacions de bruixeria que requeien sobre ella,²⁴ i el 18 del mateix mes el jutge Pere Abella interrogà la presonera. La sentència judicial que transcrivim absolgué la Bonanada i la posà en llibertat:

Vista la depositió per dita Bonanada feta en poder nostre, interrogant aquella de les coses en dita enquesta contengudes, la qual Bonanada com nos paregués no esser culpable ny haver causa legítima ni sufficient per a que fos detenguda, fonc per nos relaxada ab letra missiva certificant lo balle y cònsols de Bescaran que en dita Bonanada no trobavan culpes ni causes per detenir-la ny dar-li més molèstia, e que nos la teníem per dona honrada y bona cristiana, jatsia que fos simple he algun tant ignorant.²⁵

Aquesta decisió judicial ni assossegà els ànims ni silencià les males llengües del veïnat. El 16 de gener de 1553 Andreu Osset, procurador d'Antoni Albos, presentà una nova querella contra la Bonanada per bruixa i metzinera:

Com na Cebriana Bonanada sie inculpada d'èsser bruixa y metzinera, y tal sie d'aquella la pública veu y fama, e per ésser axí bruixa a emmetzinat al dit Albos y a molts y altres de sa casa del dit Albos, y per molts altres respec-

23. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 21; *Testes deffensorum*, pp. 164-166.

24. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 25; *Testes deffensorum*, pp. 178-179.

25. ACU, C. B., *Relat*, pp. 1.

tes he causes [...], requer en dit nom, la dita Bonanada sie detenguda y presa he incarserada prometent sots obligatió de sos béns haguts y per haver que lo dit son principal ratificarà dins tres dies la present instància y requesta y donarà y dones fermanses per la justítia y despeses y per totes altres coses que mester sien a conexas de vostra magnificèntia requerint a vos notari.²⁶

S'iniciava així una nova enquesta a instància de la part formada i amb l'obligació dels béns presents i futurs del demandant. Una decisió dràstica que cal contextualitzar en un temps en què per Bescaran circulava el rumor que la dita Bonanada havia dit públicament que la casa d'Albos «bé se estave, però què ella y altres la feren venir, si lo cor los ho deye, al que elles volguerén».²⁷ S'entén, doncs, que l'Albos utilitzés tots els mitjans possibles per neutralitzar aquest poder obscur de la seva veïna, que ja l'havia emmalaltit severament i havia mort tres dels seus fills. La querella fou admesa a tràmit i la Bonanada fou altra vegada capturada i tancada a les presons senyorials del castell de Montferrer. Els dies 3, 4, 6, 10 i 16 de febrer de 1553 la defensa interrogà una dotzena de testimonis. El procediment judicial es perllongà fins al 23 de març de 1553, quan el jutge, Pere Abella, dictà una nova sentència absolutòria i restituí públicament l'honor i la fama de la incriminada:

A la dita Cipriana Bonanada absolch y done per dona de bé y bona cristiana encara que simple, y axí que no és bruja ni metzinera ni culpable en dits malefícis ny coses contengudes en la acusatió pel dit Antoni Albos.

La mateixa sentència imposava a Antoni Albos silenci perpetu sobre les acusacions de bruixeria fetes sobre la seva veïna i, com a acusador a instància de la part formada, el penalitzava econòmicament en aquests termes:

Com ha voluntari(?) hy temerari acusador per çò en dita acusatió silencii impose perpetuo ab condemnatio de despeses, danys he interessos per

26. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, pp. 200-201.

27. *Ibidem*, pp. 314 i 199.

dita Cipriana Bonanada patits y sostenguts la liquidatió y taxatió dels quals me reserve, la qual sentència ab los presents escrits pronuncie, assentat en cadira ha pràctica de jutge rite et recte judicant y de mà mia la he escrita y sotascrita.

El tribunal atenia així la contrademanda (reconvenció) interposada per la Bonanada el 28 de gener de 1553, en la qual exigia al dit Albo una indemnització de dos-cents ducats d'or per «danys, interessos, despeses he injuria» causats, «salvada judicial taxatió».²⁸

L'honor i la fama de la Bonanada es veieren legalment restablerts en declarar-la públicament el jutge «dona de bé» i «bona cristiana», però per reconstituir l'harmonia en la convivència local calia reconciliar les parts enfrontades i que la comunitat esborrés de la memòria col·lectiva les històries sobre les capacitats malèfiques de la Bonanada, i això no seria gens fàcil.

1.4. La causa contra Eulàlia Gilaberta

El 3 de juny de 1552 Guillem Calbo interposà una querella criminal a instància de la part formada davant el tribunal baronial del Capítol d'Urgell contra Eulàlia Gilaberta per haver emmalaltit sa muller, i ho feu en aquests termes:

Demane, supplique y requer que la dita Gilaberta, inculpada de bruja y metzinera, sie presa, encarcerada y achetada y posada en ferros y presa informatió sie turturada y castigada ins segons lo dret y la justítia mane, fent y esposant querela y part formada y instància contra de ella en lo millor modo via y manera que puch, lo noble officí de v m, humilment implorant.²⁹

El 3 de juny el tribunal signà l'ordre de captura i custòdia de la Gilaberta. El 7 de juny era la Joana Calba qui presentava una denúncia

28. ACU, C. B., *Relat*, p. 3; *Testes deffensorum*, pp. 305-306.

29. ACU, E. G., p. 4.

paral·lela a instància de la part formada «sens perjudici de la requesta que en Guillem Calba, marit meu, feta al senyor Jutge del Reverent Capítol de Urgell, mon senyor».³⁰ El mateix dia el batlle local interrogà tres testimonis, a Bescaran mateix; i entre el 18 i el 30 de juny, uns altres tres declararen davant el tribunal de justícia baronial, a la Seu d'Urgell. El procés finalitzà bruscament l'1 de juliol de 1552 amb l'interrogatori de la Gilaberta, en el transcurs del qual ella interposà una convenció, com també havia fet la Bonanada, per difamació i fals testimoni contra dos dels seus detractors, i ho feu en aquests termes:

Na Calba que me ha acusada malament y per malícia y requer que sie ben punida y castigada y condempnada en restituhir-me la fama y honra que me ha llevada [...]. E més dix que també demane justítia contra [...] Ambròs Albos àlies Font, lo qual en desonra mia és anat al loch de Campmajor Josà ha parlar ab un divinayre, lo qual segons diuen ab art del diable diu moltes bestieses, al qual no se ha de creure ni se ha de estar, ans bé lo dit home y los que consulten ab ell com ha mals crestians y llevadors de fals testimoni deuen ésser puntis y castigats, y axí ho deman, supplique y requer.³¹

Per acabar, d'acord amb la documentació analitzada fins aquí, les denúncies contra la Bonanada i la Gilaberta foren cursades a instància de la part formada (acusació privada) per quatre cases de Bescaran, les més afectades pels malefics d'ambdues bruixes. En aquests processos es dirimia, per part dels denunciants o víctimes, el dret a la integritat física i a la seguretat material que garantia la vida i l'estatus social dins de la jerarquia social local, i per part de les acusades, el dret a l'honor i a la reputació, dues qualitats imprescindibles per ser membre de ple dret d'una comunitat.³² També és cert que l'estricta praxi del procediment judicial inquisitorial del jutge Pere Abella impedí, atès que no hi havia indicis suficients de culpabilitat, que la Bonanada i la Gilaberta fossin

30. *Ibidem*, p. 7.

31. *Ibidem*, pp. 27-28.

32. Benoît GARNOT, *Histoire de la Justice: France, XVIIe-XVIIIe siècle*, Gallimard, París, 2009, pp. 76-79.

sotmeses a turment, cosa que probablement hauria provocat una espiral de confessions i delacions.³³

2. *La capacitat de dues veïnes de damnificar*

El perfil de la Bonanada i de la Gilaberta era el d'una mala veïna, i una mala veïna era potencialment vista pel seu entorn com una bruixa. No en va, els testimonis de l'acusació les definiren com persones rancunioses, traïdores i venjatives, que violaven els estàndards de la convivència comunitària. De la Bonanada es deia fins i tot que un diumenge, quan el vicari donava l'aigua beneïta a l'església, succeí que «quant se vingué que fou a ella, que li dave aygua senyada, ella se acotà y no se dressà fins que ell se fou partit del davant de ella».³⁴ Aquesta maldat intrínseca era una explicació plausible de les seves capacitats de damnificar per mitjans ocults.³⁵ Concretament, se les culpava d'emmetzinar veïns i bestiar per provocar-los malalties i/o la mort. De fet, a Bescaran els vocables *bruixa* i *metziner* eren sinònims, com també ho eren *emmetzinar* i *tocar*, i fins i tot l'expressió «malalt de metzines» feia referència al mal atribuït a una bruixa.³⁶

2.1. Què eren els malefics i com es vehiculaven?

El malefici esdevenia per als vilatans una construcció psicològica que donava sentit a un mal sobtat i desconegut que s'abatia sobre ells i al

33. Pel que fa a la tortura en el sistema inquisitorial, consulteu Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo, Vic, 1987, pp. 367-368.

34. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. II: *Testes deffensorum* 129.

35. Robin BRIGGS, *Witches & neighbors*, p. 146; Alison ROWLANDS, «Witchcraft and Gender in Early Modern Europe», a B. P. Levack, ed., *Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, pp. 449-467; TAUSIER, *Ponzoña en los ojos. Brujería y superstición en Aragón en el siglo XVI*, Turner, Madrid, 2002, p. 30.

36. ACU, E. G., pp. II i 14-15.

mateix temps canalitzava les seves pors i sospites contra les dones que l'opinió pública assenyalava com a bruixes.³⁷ Aquests mals es vehicula- ven per diverses vies i en variades circumstàncies:

- Oferint graciosament algun tipus d'aliment a la víctima, un gest habitual en la sociabilitat vilatana.³⁸ Joana Albosa, per exemple, sentí que moria després d'ingerir una pera amb què l'obsequià la Gilaberta al portal de Bescaran.³⁹
- A través d'un objecte o una substància que hagués estat en contacte físic amb la bruixa. La Mentruida explicava que la seva malaltia s'havia desencadenat el dia que la Gilaberta li havia tornat una tovallola que ella mateixa li havia prestat per assistir a unes noces. I la Vives escampava que la Bonanada l'havia enverinat quan li esquitxà els peus amb l'aigua que prèviament havia pres de la font amb les mans.⁴⁰
- La proximitat física, que permetia a la bruixa danyar la víctima. Així, la Caterina Albos caigué malalta poc després que la Bonanada «li ajudà a tòrcer un llansol» quan feien la bugada al riu. Un cas similar fou el de la Joana Calba, la qual explicà que la Gilaberta l'anà a trobar al seu hort i succeí que ella s'apartà «perquè hagués lloch si volie passar enllà», però la Gilaberta «s'en vingué de tot al meu costat» i «m'emmetzinà». També el Mentruid atribuï la malaltia que delmava el seu bestiar des de feia uns anys al fet que la seva era es- tava «devant ho prop» de la de la Gilaberta.⁴¹

37. Robin BRIGGS, *Witches & neighbors*, p. 5.

38. Natalie Z. DAVIS, *The gift in Sixteenth-Century France*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 57; David W. SABEAN, *Power in the blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, p. 110; Alan MACFARLANE, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*, Waveland Press, Londres, 1991, pp. 172-173.

39. ACU, E. G., p. 7.

40. ACU, E. G., p. 8; ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 16; *Testes deffensorum*, p. 145.

41. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 17; *Testes deffensorum*, pp. 151-152., ACU, E. G., pp. 6-7.

- La paraula de la bruixa també tenia aquesta capacitat de danyar.⁴² Segons un testimoni, corria el rumor que el gendre de la Bonanada no tenia descendència perquè, quan ells dos es barallaven, ella l'escriu dient-li: «Mentre que ella fore viva que lo dit Moles no haguere creatures de sa muller». Convé subratllar que, en aquest ambient enrarit, fins i tot un comentari ambigu o fora de to de la bruixa podia ser interpretat en aquest sentit. El dia que la Bonanada i la Vives coincidiren a la canal de Bescaran a cercar aigua, hi arribà la Pal i digué a la Vives: «Cóm estàs bona Margarida [?]». La Bonanada li etzibà: «[...] què bé li passare y no estaré guaire [;]», i al cap de pocs dies ella caigué malalta.⁴³
- La sufocació nocturna de criatures a mitjanit, un element constant en l'imaginari pirinenc,⁴⁴ només s'esmenta en una ocasió: la mort del nen Albos.
- I, per acabar, també en una única ocasió es desfermà un malefici durant el procés de sanació d'un malalt, supòsit que ens remet als poders ambivalents de la bruixa.⁴⁵ A la Gilaberta li fou imputada la mort de la criatura de na Queralda, a la qual estava curant de neulella seguint un ritual que havia après de la Soldevila, natural del Pla de Sant Tirs i també veïna de Bescaran:

Dich tres vegades l'oració del Paternoster y tres vegades la de l'Avemaria y après dich: «sus neulella, que Nostre Senyor t'apella». Y après: «sus neulella que Jesuchrist t'apella». Y altra vegada: «sus neulella que Nostre Senyor t'apella».⁴⁶

42. Pau CASTELLI GRANADOS, «Origen i evolució de la cacera a Catalunya (segles XV-XVI)», tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013, pp. 104-108; Keith THOMAS, *Religion and the decline of Magic*, Penguin Books, Nova York, 1971, p. 599.

43. ACU, C. B., *Inquisitio recepta* p. 10 i 18, *Testes deffensiorum* p. 156.

44. Pau CASTELL I GRANADOS, «Wine vat witches suffocate children. The mythical complex of the Iberian witch», *eHumanista*, 26 (2014), pp. 170-195.

45. Robin BRIGGS, *Witches & neighbors*, p. 116.

46. ACU, E. G., p. 11 i pp. 25-26. Aquest recurs a pregàries i invocacions cristianes per curar el mal físic no era estrany entre els sanadors del bisbat d'Urgell i la jerarquia

D'altra banda, als ulls de la comunitat, la culpabilitat de la bruixa era més evident si ella havia forçat la situació que després es concretava en un malefici.⁴⁷ És simptomàtic que la Granyona interpretés l'excessiva sol·licitud de la Bonanada perquè es prengué el brou que l'havia danyat, com una prova de les seves males intencions. També la Bonanada importunà de tal manera perquè mudessin els falders a la criatura de cal Degràcia que, quan sobtadament emmalaltí, tots els allí presents sospitaren d'ella. Així mateix, la Gilaberta, després de negar «lo parlar» i mostrar «mala voluntat» a la Calba, al cap d'algun temps «ab bones raons» és tornada en amistat per emmetzinar-la i «ferly algun altre dany». A més, la Gilaberta maleficià la Margarida Mentruida la matinada que pràcticament la forçà a acompanyar-la i la «féu anar tot temps davant».⁴⁸

La suma d'aquests factors explica que les víctimes habituals de les bruixes formessin part del seu cercle de relacions socials i que els malefics es produïssin gairebé sense excepció en el marc de la convivència diària local.⁴⁹ Ens referim bàsicament a àmbits de l'esfera femenina, com la cura d'infants i de malalts, la cooperació en la realització de tasques de la llar i l'oferiment de petits presents de beguda i aliment. Aquests gestos reforçaven els lligams de bon veïnatge, però també podien donar peu a desgràcies interpretades en clau de malefici.⁵⁰

Les situacions d'estrès viscudes amb la bruixa descrites fins aquí, incrementades per formes subliminars de comunicació, causaven o contribuïen a causar una àmplia varietat de psicomatitzacions simbòli-

catòlica el tolerava, sempre que no se sobrepassessin uns límits; consulteu Martí GELABERTÓ, *La palabra del predicador. Contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*, Milenio, Lleida, 2005, p. 267.

47. Lyndal ROPER, *Witchcraze*, Yale University Press, New Haven / Londres, 2004, p. 4.

48. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 14; *Testes defensorum*, p. 139; *Inquisitio recepta*, p. 8; ACU, E. G., pp. 3 i 8.

49. Carmelo LISÓN TOLOSONA, *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia*, Akal, Madrid, 2004, p. 281. Keith THOMAS, *Religion and the decline of Magic*, p. 652.

50. ROWLAND, *Witchcraft*, pp. 449-467.

ques que derivaven en malalties físiques conformes a les fantasies de l'imaginari local.⁵¹

2.2. El mal de bruixes, com identificar-lo i amb quin objectiu

La població local associava el mal de bruixa als golls, i més generalment al bloqueig i la detenció del flux vital, que es manifestà en la paràlització de la segregació de la llet materna de la Granyona i en l'esterilitat del gendre de la Bonanada,⁵² per exemple. A més, el malefici es descriu com una malaltia sobtada, desconeguda, virulenta i extenuant, que ens remet a la idea de debilitament i paràlisi del cos. Era un estat que el comú de Bescaran definia com «no fer de son prou», és a dir, «no prosperar», «no fer res de bo», amb tot el que això comportava per a les economies familiars.⁵³ És alligonor respecte a això el fet que el mal que patí la filla de la Vives «li durà [...] un gran temps, que no podie caminar»; o la descripció que Antoni Forn feu del seu mal: «me vingué mal al cap y per tota la persona que me so pensat morir y no me so llevat del llit después».⁵⁴

51. Robin BRIGGS, *Witches & neighbors*, p. 167; Edward BEVER, «Female aggression, and power in the Early Modern community», *Journal of Social History*, 35 (2002), pp. 955-988.

52. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 19; *Testes deffensorum*, p. 159; *Inquisitio recepta*, p. 10; *Testes deffensorum*, p. 128.

53. ACU, E. G., pp. 4, 8-9. *Ibidem*, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 3; *Testes deffensorum*, p. 102. Aquesta percepció local del quadre clínic del mal de bruixes era comú a altres localitats de l'Alt Urgell; consulteu XAM-MAR, «La conflictividad», pp. 279-337; de la mateixa, «Dos episodis de bruixeria a la Seu d'Urgell: primer terç del segle XVII», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 34 (2016), pp. 63-86. Quant a altres geografies europees vegeu MACFARLANE, *Witchcraft*, pp. 180-181; TAUSIET, *Ponzoña*, p. 310; Ulinka RUBBLACK, «Flujos. El cuerpo y las emociones en la Edad Moderna», a M. Tausiet, J. S. Amelang, dirs., *Accidentes del alma. Las emociones en la Edad Moderna*, Abada, Madrid, 2009, pp. 99-122.

54. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 145; *Inquisitio recepta*, p. 24; *Testes deffensorum*, p. 176.

A banda d'això, a vegades la convicció que el malestar derivava d'un malefici naixia de l'analogia que s'establia entre el *modus operandi* de la bruixa i la tipologia de les manifestacions fisiològiques del malestar i/o la part del cos afectada. Quant a la primera qüestió, Antoni Font tingué males raons amb la Bonanada i ella «digué davant lo balle, que si [jo] fos passat davant casa sua, que ella m'haguere tirat una pedrada» i, en paraules de la seva dona, en havent dinat, «un mal lo prengué que li paregué que li havien tirat una pedrada».⁵⁵ Pel que fa a la segona qüestió, a la filla de la Vives «li prengué mal als peus», la part del seu cos que la Bonanada li havia mullat amb l'aigua de la font el dia que l'emmetzinà.⁵⁶

De vegades la mateixa víctima, postrada al llit i a les portes de la mort, feia aquest tipus de reflexió i escampava que estava maleficiada i qui era la culpable. El dia que la Bononada anà a visitar Joan Querol, que estava ja moribund, «com altres dones acostumen», ell la reprovà exclamant: «Ha traydora que tum mates [i]» i «no stigué miha hora a morir». També la Calba, greument malalta i postrada al llit, «tot temps cride contra de aquella [de la Gilaberta], dihent que la fa estar en pena».⁵⁷

En cas de dubte, la víctima podia recórrer a un endevinaire i/o sanador ('encortador' al text) per saber o simplement confirmar l'origen del seu trastorn físic. Ambrós Albos, a precés de la Calba i del Colilla, anà a Campmaior Josà (vora la localitat de Bellestar, a l'Alt Urgell) a consultar un encortador que ell coneixia, «hun home malalt si és metzinat sens veure'l, y huna dona si és bruixa». L'Albos explicà el mètode d'aquest encortador. A continuació transcrivim part del seu testimoni:

[L'encortador], anà-se'n de part una paret, aquí prop de casa sua y hoïa, jo testimoni, que ell murmurave tot sol de part aquella paret, y axí tantost tornà dient que cert here que dits malats heren tocats, però que no hi

55. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 24; *Testes deffensorum*, pp. 174-176; *Inquisitio recepta*, pp. 16-24; *Testes deffensorum*, pp. 148-174.

56. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 15; *Testes deffensorum*, p. 145.

57. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 15; *Testes deffensorum*, pp. 147-148; ACU, E. G., p. 4.

havie perill de morir. Y havent dit assò, digué que per axò que li donàssem blat ho alguna cosa.

L'encortador no només corroborà les seves sospites, sinó que, interrogat sobre si «na Gilaberta y na Bonanada de dit loch si heren bruxes», ell respongué que «la veritat here que heren bruxes» i, a més, «nomenà més de bruxes en lo dit loc de Bescaran», tot i que l'Ambròs no en recordava els noms. Val a dir que no era la primera vegada que el dit Albos feia aquest tipus de gestió davant d'aquest mateix personatge.⁵⁸

Aquesta insistència a conèixer la identitat de la bruixa s'entén més si considerem que facilitava prevenir futurs malefics i posava les bases per desfer els presents. En efecte, saber qui havia desencadenat el mal obria un ventall de tàctiques de supervivència que passaven per la negociació, l'amenaça, la violència i/o la denúncia davant la justícia, com ja hem destacat.

Per acabar, com era habitual a l'Alt Urgell, les epidèmies, les males collites i els desastres naturals eren aliens a aquest imaginari col·lectiu del mal de bruixes bescaranès. Potser les rogatives a sant Ermengol i sant Ot celebrades solemnement a la catedral de Santa Maria d'Urgell actuaven com a catarsi d'aquestes angoixes. Tampoc no s'hi incloïen les epizooties, tot i que aquells anys estaven delmant el bestiar de la localitat.⁵⁹ Un testimoni declarà:

Alguns anys fa que assí, en lo present loch de Bescaran, se morien los bous y somers y altre bestiar, y axí vingué hun home dient que ell ho remediare. Y axí féu aplegar tot lo bestiar y féu-lo apartar, y val comunir y conjurar.⁶⁰

58. ACU, C. B., *Inquistio recepta*, pp. 14-15.

59. Pel que fa a les rogatives a sant Ot i sant Ermengol consulteu Carmen XAM-MAR i Ximo COMPANYY, «Els cònsols de la Seu d'Urgell. Imatge i poder (1697-1710)», *Urgellia*, 16 (2006-2007), pp. 276-674. Carmen XAM-MAR, «La confraria de Sant Ermengol i de Sant Blai, i la capella del Prat del Segre, a la Seu d'Urgell (segles XVI-XVIII)», en *Sant Ermengol bisbe d'Urgell (1010-1035). Història, art, culte i devoció*, Bisbat d'Urgell, La Seu d'Urgell, 2010, pp. 276-674. En quant a la «benedicció dels animals empestats», consulteu Francesc X. PARÉS, *L'Ordinari d'Urgell de 1536*, Facultat de Teologia de Catalunya, Lleida, 2002, p. 134.

60. ACU, C. B., *Inquistio recepta*, p. 20; *Testes deffensorum*, pp. 161-162.

Tot i la gravetat d'aquesta situació, en cap moment l'acusació relacionà aquest mal que delmava els ramats de la localitat amb les males arts de la Gilaberta o la Bonanada.

3. *La manca de consens sobre la culpabilitat de les acusades*

Els paràmetres analitzats fins aquí demostren que les persones que havien d'afrontar una desgràcia inexplicable, s'interrogaven a si mateixes sobre qui podia tenir motius per desitjar-los algun infortuni. I, en un ambient local enrarit com aquest, era recurrent associar la desgràcia a la dona titllada públicament de bruixa, de la qual moltes persones «se'n clamen», «la miren ab mal ull de bruixa», «se guarden de ella» o «se guarden de pendre res de ella».⁶¹ Un cop encetat aquest procés, es creaven una sèrie de sinergies mentals que establien relacions arbitràries entre ella i un succés desgraciat. La roda es retroalimentava i multiplicava aquestes reflexions i els assenyalaments públics.⁶²

Cal, però, destacar que no tota la comunitat besaranesa comparia aquest imaginari, qüestió que ens remet a la complexitat de la denominada cultura popular i que rebat la seva suposada homogeneïtat fins i tot en l'esfera local.⁶³ En efecte, la defensa de la Bonanada interrogà una dotzena de testimonis, la majoria dels quals, sense negar explícitament la bruixeria, desmentiren o donaren una explicació lògica o divina (o ambdues coses) a les desgràcies associades a ella i denunciades a la justícia baronial. Exposarem quins foren els arguments de la defensa.

61. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, p. 5; *Testes deffensorum*, p. 109; *Inquisitio recepta*, p. 17; *Testes deffensorum*, p. 152; *Ibidem*, p. 129; *Inquisitio recepta*, p. 12; *Testes deffensorum*, p. 133.

62. Sobre aquestes qüestions consulteu Keith THOMAS, *Religion and the decline of Magic*, p. 659; Robin BRIGGS, *Witches & neighbors*, pp. 162-163; Yves CASTAN, *Magie et sorcellerie à l'époque moderne*, Albin Michel, París, 1979, p. 67.

63. Peter BURKE, *La cultura popular en la Europa Moderna*, Alianza, Madrid, 2001, pp. 19-20.

El primer contrastava la suposada maldat intrínseca de la Bonanada amb testimonis que juraven que ella era «dona de bé» i «bona cristiana», i que la seva conducta com a esposa havia estat irreprotxable.⁶⁴ A més a més, el seu llinatge es qualificà d'irreprotxable i els seus progenitors, de «bones persones y honrades», fins al punt que el seu pare «molt sovint lo posaven a cònsol».⁶⁵

El segon neutralitzava la càrrega acusatòria d'algunes afirmacions desafortunades de la Bonanada al·legant que ella era «dona molt simple y crèdula y que ab promeses li faran dir tot lo que voldran». Eren arguments per invalidar la seva autoinculpació. En efecte, quan el batlle la capturà i la tancà en una sitja a Bescaran mateix, ella, sota la promesa que seria alliberada si admetia que era bruixa, afirmà, segons diversos testimonis, «que certament ella ho here y que la avia-se'm y que li féssem aquex pler. Que ella tenie gran por. Que certament ella here de aquexes».⁶⁶

El tercer refutava la credibilitat dels testimonis de l'ofensa definint-los com a «grossers y ignorants, axí de coses de bruixes com d'altres, axí los homens com les dones», que «diuen algunes coses que no les sabrien mantenir ni dar-ne bona rahó» o «que no entenen pas lo que és mester, sinó que són rústechs y grossers».⁶⁷

El quart afirmava que els suposats malefícis eren simples desgràcies terrenals. Dos metges diagnosticaren que el mal donat que afectava la parentela Calbo era «mal calt», com també que els golls eren el resultat dels «males humors ho complecions de persones, juntament ab les agües fredes y fons».⁶⁸ Altres testimonis del comú de Bescaran atribuïren la mort nocturna i en estranyes circumstàncies d'una criatura Albos

64. Concretament, es deia d'ella que «[feia] obres de vyrtut»; «venye als officis y misses y se confessava y rebie Déu quiscun any» i que «[havia] viscut molts anys ab lo dit son marit en bon nom i en bona fama»; ACU, C. B., *Testes deffensorum*, pp. 36, 38 i 46-47.

65. *Ibidem*, p. 20.

66. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, p. 28; *Inquisitio recepta*, pp. 12-13; *Testes deffensorum*, pp. 133-138.

67. ACU, C. B., *Testes deffensorum*, pp. 55 i 26.

68. *Ibidem*, pp. 41 i 84, i 83.

al fet que la mare, que compartia el llit amb el nadó, l'havia ofegat involuntàriament. Aquest argument es reforçà amb la notícia que a França, des de feia un any, s'obligava les famílies a posar a dormir els petits en un bressol.⁶⁹

Segons el cinquè, parents en primer grau d'algunes de les víctimes, com Joan Querol Casselles, el batlle d'Aristot i el nadó de Joan Degracia, asseguraren que la seva desgràcia era solament fruit de la voluntat divina.⁷⁰ Per la seva banda, Joana Queralda també afirmà que la seva criatura havia mort per causes naturals, i no pas maleficiada per la Gilaberta.⁷¹

La solidesa d'aquests arguments de la defensa obre un altre tema: l'ús de les delacions de bruixeria per solucionar conflictes personals o familiars sorgits en el marc veïnal.⁷² En aquest sentit, la Bonanada demostrà que els Calbo, els Albos i els Forn, els seus principals acusadors, eren parents.⁷³ La Gilaberta fou més contundent i va relacionar la denúncia dels Calbo amb la reclamació del pagament d'un deute que ella mateixa els havia fet:

En los anys passats, jo depositant, havia prestat una gresala de segon ha la dita Joana Calba y no curant-se ella de tornar-me lo dit segon, jo un dia loy demany y après, altre dia axí mateix. He la dita na Calba a la darrerria me digué que ja tingués jo lo segon al ventre ficat. Y jo les hores li diguí quel se tingués, que no loy demanaria més. Y és veritat que per aquex enuig y fástig quem tenia, jo stiguí uns quants dies que no me feya molt ab ella. Bé que és veritat que si ella me saludava jo la saludava, más si no me saludava tampoch no la saludava.⁷⁴

69. *Ibidem*, pp. II i 290.

70. *Ibidem*, pp. 29, 66 i 65.

71. ACU, E. G., p. 10.

72. Sobre aquesta interpretació, consulteu Àngel GARI LACRUZ, *Brujería e inquisición en el Alto Aragón*, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1991, p. 214; Carmelo LISÓN TOLOSONA, *Brujería, estructura social y simbolismo*, p. 41; TAUSIET, *Ponzoña*, p. 253; Edward BEVER, «Female aggression», pp. 955-988.

73. ACU, C. B., *Inquisitio recepta*, pp. 16-17.

74. ACU, E. G., p. 22.

A més a més, també qüestionà la integritat del batlle local quan va dir que, com que era el pare de la Calba, no havia «estat mester molt empènyer [...] en pendre'm», i encara anà més enllà i va afirmar que la «Margarida Mentruida ab la dita na Calba se són concertades per dir y parlar contra mi y llevar-me fals testimoni, hi fer-me males obres». ⁷⁵ És evident que només la consulta de noves fonts documentals notariales o senyorialia ens permetria dirimir fins a quin punt aquests discursos de la Bonanada o de la Gilaberta eren sincers o bé eren només una tàctica processal per desacreditar la part contrària.

4. *Conclusió*

L'anàlisi d'aquests dos processos judicials per bruixeria oberts contra dues dones de Bescaran, la Bonanada i la Gilaberta, durant el trienni 1551-1553, ens permet treure aquestes conclusions generals:

- a) Els rumors, de vegades malintencionats, construïren la fama de bruixa de la Bonanada i la Gilaberta. El fracàs de les formes de control social informal per reconduir la situació impel·lí part del veïnat a acudir a la justícia baronial per resoldre el conflicte.
- b) El fet que es tractés de dones vídues i d'edat avançada (53 i 60 anys) és un element que s'ajusta al perfil de la bruixa de l'Alt Urgell a l'edat moderna. Altres qüestions es desvien d'aquest perfil: ambdues eren naturals de Bescaran; cap d'elles no tenia antecedents familiars ni freqüentava aquest tipus d'amistats (excepte la declaració d'un únic testimoni), considerats marcs de transmissió d'aquests coneixements i poders; i la seva fama de bruixa es consolidà en només dos i tres anys. A més a més, la Bonanada era membre d'un llinatge ben considerat per la comunitat.
- c) La tipologia de malefici definida en aquest article era comuna a l'Alt Urgell i similar en altres territoris de l'Europa occidental. Els

75. *Ibidem*, pp. 22 i 24.

seus trets més rellevants eren: el poder de maleficar derivava de la maldat intrínseca de certes dones i solia ser una reacció a un enuig o una ofensa; el verí era l'arma per excel·lència i se subministrava a través de la ingesta d'aliments, la proximitat física o bé el contacte directe o indirecte. Es manifestava gairebé sempre en el marc de la convivència veïnal i en particular en àmbits de l'esfera femenina. La patologia del mal de bruixa s'identificava amb els golls i amb el que es definia com «no fer de son prou». Els desastres naturals, les epidèmies i les epizooties no s'inclouïen en aquesta cosmovisió. No es feien al·lusions al diable com a origen d'aquestes capacitats malignes.

- d) Les declaracions dels testimonis de les defenses posen de manifest dues qüestions: d'una banda, les enemistats i tensions entre veïns no eren alienes a les acusacions de bruixeria, atès que les denúncies es cursaven a instància de la part formada; de l'altra, un sector de la comunitat de Bescaran manifestà el seu escepticisme respecte a aquest conjunt de creences (o, com a mínim, respecte a una part d'aquestes), fet que corrobora la complexitat de la denominada cultura popular.
- e) Cal destacar la irreprotxable praxi judicial de Pere Abella, *legum doctorem* i jutge de la cúria civil i criminal del Capítol d'Urgell, que absolgué Cipriana Bonanada de l'acusació de ser bruixa i metzineira. Un cop més, l'aplicació del procés inquisitorial estricte feia pràcticament impossible demostrar l'existència d'un malefici.
- f) Per acabar, a Bescaran la persecució de la bruixeria fou endèmica, recurrent i sostinguda al llarg de generacions. Tenim constància documental que entre la tercera dècada del segle XVI i l'any 1623 de quinze a disset dones d'aquesta població d'una trentena de cases (33 el 1497 i 30 el 1595) foren jutjades per la cúria baronial del Capítol d'Urgell o pel jutge de crims de la jurisdicció criminal compartida per la ciutat i mitra d'Urgell.